

Arşivciliğimizin Yüz Yılı (1846-1945)

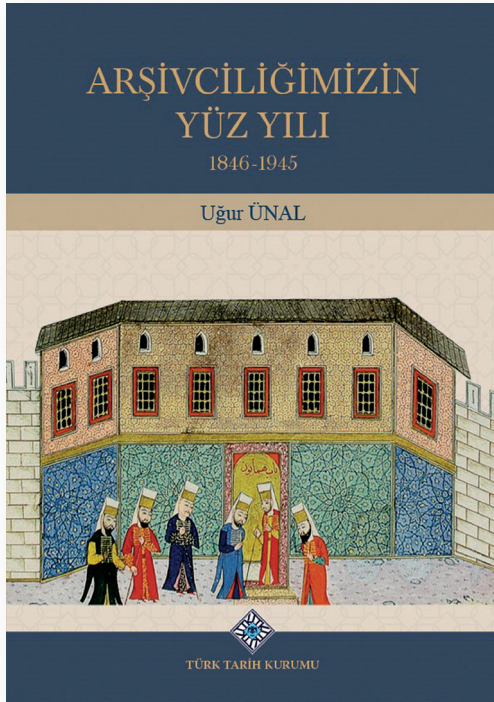
Uğur ÜNAL

One Hundred Years of Our Archivism (1846-1945)

Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2023, XXII + s. 708.

ISBN (Paperback): 978-975-17-5346-5

UMUT SOYSAL*

A rşivimizin Tarihi Hakkında İlk Mufassal Eser

Ülkemizde ve dünyada sosyal bilimlerin ve tarih araştırmalarının son yıllarda büyük bir ivme kazandığı gerçeği, bu alanlarla ilgili olsun olmasın hemen herkesin malumudur. Bu ivmenin artış gerekçesini yalnızca tarihe yönelik popüler bir ilgiye bağlamaksa bize yeterli bir açıklama çerçevesi çizmeyecektir. Tarih ve sosyal bilimlerin en büyük hammaddesi, cevheri özü diyebileceğimiz ilk elden kaynakların günümüz dünyasında daha çok görünürde ve dolayışında olması, çalışmaların kapsam geçerliliğini, değerini ve derinliğini elbette ki artırmıştır. Bu olgu, bizi söz konusu cevherin kaynağına gitmeye mecbur kılmaktadır. Türkiye tarihçiliğı bağla-

mında düşünülürse, ülkemizdeki en temel kaynak serileri, Türk tarihinin en uzun dönemini teşkil eden Osmanlı dönemine dair kayıtlar, yani Osmanlı Arşivleridir. Bugün T.C. Cumhurbaşkanlığı Devleti Arşivleri Başkanlığı çatısı altında bulunan Osmanlı Arşivi, bünyesinde barındırdığı kayıtların içerik yönünden sahip olduğu önem kadar, kurumsal tarihçe olarak da Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı'dan

* T.C. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Dış İlişkiler ve Tanıtım Dairesi Başkanlığı, Tanıtım Hizmetleri Şube Müdürlüğü, İstanbul/Türkiye. neyzenumut@gmail.com, ORCID

devraldığı önemli kurumlardan birisi olarak göze çarpmaktadır ve kurumsal tarihçe olarak ayrı bir çalışılmanın yapılmasını hak etmektedir. Bu kurumsal tarihçe ihtiyacının varlığını en derinden fark edenlerden birisi olan ve aynı zamanda söz konusu kurumun başkanlığını da yürüten Prof. Dr. Uğur Ünal, mesleki bir motivasyonu da yedeğine alarak bu konuda ilk girişimde bulunan araştırmacı olmuştur. Yakın zamanda Türk Tarih Kurumu yayınları arasından çıkan *Arşivciliğimizin Yüz Yılı (1846-1945)* isimli 708 sayfalık hacimli çalışma ilk planda söylenebilir ki son yıllarda kaleme alınan en kapsamlı ve detaylı kurumsal tarihçelerden birisidir ve bu yönüyle takdiri hak etmektedir.¹

Arşivciliğimizin Yüz Yılı isimli çalışma girişi takip eden iki büyük ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde insanoğlunun kayıt kültürü ve saklama geleneğinin tarihsel kökenleri üzerinde durulmuştur. Ünal'ın ikincil kaynaklardan aktardığı bilgilere göre resmî belgeleri kaydetme, saklama ve yeri geldiğinde söz konusu bilgiyi geri çağırma geleneği en az yazının icadı kadar eskidir ve Sümerlerin Nippur Tapınağı, Asurluların Ninova Tabletleri, Hititlerin Boğazköy Tabletleri medeniyetin ilk kurumsal arşivleridir. (s. 3). Erken dönem dünya medeniyetlerinin bu ilk denemeleri, yine sonraki dönemde gelen devlet ve imparatorluklarca da devam ettirilmiş, Yunan ve Romalılarla Orta Çağ Hristiyan ve İslâm devletleri bu kayıt kültürünü daha da sistematik hâle getirmişlerdir. Yine Yakın Çağ ve sonrasında Avrupa'da hüküm süren imparatorlukların merkezlerinde de devletin hafıza merkezleri diyebileceğimiz arşiv binaları kurulmuş ve resmî kayıtlar bu merkezlerde saklanmışlardır. Fransa, Prusya, İngiltere, Hollanda, Rusya gibi büyük devlet ve imparatorlukların merkezi arşivleri ile sonradan bunlara eklenen ABD arşivleri dünyada arşiv konusunda standartların belirlenmesinde belirleyici olan ülkeler olmuşlardır. (s. 15-22). Ünal, giriş kısmının III. bölümünden itibaren Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemine kadar olan arşivler ve arşivcilik düşüncesinin izini sürmeye çalışmıştır. (s. 28-41). Ünal'ın tespitlerine göre devletin başkentinde padişah veya sadrazamın başkanlık ettiği divan toplantıları başta olmak üzere devletin iç ve dış siyasasını, ekonomik, kültürel ve sosyal kararlarına ilişkin tüm metinler aynıyla zapt edilmekte ve sonrasında defterlere geçirilmektedir. Klasik dönem Osmanlı devlet sisteminde defterlerin ve kayıtların saklandığı bu yer *Defterhâne-i Âmire*'dir. Söz konusu bu kurumsal yapının başında görev ve sorumlulukları yine kanunnamelerle çizilmiş üstü düzey bir bürokrat, yani *Defter Emni* bulunmaktadır (s. 29-30). Seyyid Lokmân'ın *Hünernâme*'sinde belirtildiğine göre

¹ Türkiye'de Osmanlı Arşivi başta olmak üzere arşivcilik tarihi üzerine yapılan araştırmalar birkaç ansiklopedi maddesi ve sempozyum metni hariç tutulursa yok denecek kadar azdır. Osmanlı'dan günümüze arşivcilik düşüncesi hakkında yine mevcut literatür içerisinde en derli toplu metinler, arşiv rehberleri ile arşivin belge derlemesi formatındaki kitaplarının girişlerine yazılan önsözlerdir. Bunlar için bk. Muhtevâ Bakımından Başvekâlet Arşivi, Midhat Sertoğlu, İstanbul, 1955; Başbakanlık Arşivi Kılavuzu, Atilla Çetin, İst.1979; El-Arşifü'l-Osmâni, İsmet Binark- Necâti Aktaş, IRCICA, Amman, 1986; Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1992, 2. Baskı İst. 2000, 3. Baskı İstanbul, 2010, 4. ve son baskı İstanbul, 2017, s. 358; Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu, Türk-Arap İncelemeleri Vakfı, İstanbul, 1985; I. Millî Arşiv Şûrâsı, (20-21 Nisan 1998), Tebliğler-Tartışmalar, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1998; Uluslararası Türk Arşivleri Sempozyumu (17-19 Kasım 2005), İstanbul, 2005.

devletin resmî evrakları Topkapı Sarayı'nın giriş kapısı olan Bâb-ı Hümâyûn'un üst katında saklanmaktadır ki Lokmân buradan, “*Bâb-ı Muallâ-yı Mahzen-i Defâtir-i Hâkâniyye*” şeklinde bahsetmektedir. (s. 29). Yine devlet, sefer sırasında da bazı defterleri yanında götürmekte ve seferde yaşanan siyasi değişiklikler sıcağı sıcağına bu defterlere kaydedilmektedir ki tüm bunlar Osmanlı kayıt kültürünün bir parçasıdır. Ünal, tüm bu süreçleri Osmanlı tarihinin klasik döneminin ana kaynak serileri olan Mühimme defterlerindeki mevcut kayıtlar üzerinden kronolojik şekilde delillendirmektedir. (s. 30-40).

Kitabın birinci bölümü, Tanzimat devri ile başlayan bürokratik reformların arşiv ayağı üzerine odaklanmıştır. Ünal'ın aktarımına göre 4 Mayıs 1845 tarihli Maliye tezkiresinde:

Enderûn-ı Hümâyûndaki hazinede depolanan kıymetli atik defter ve evrakın yok olmak üzere olduğundan bahisle bunların güzelce muhafazası için Maliye Hazinesinden özel kâtip tayin [edilmiş], evrak ve defterlerin tek tek elden [geçirilmiş], kalemlere göre [ayrılmış] ve yeni torbalara aktarılarak ambarlara [konulmuştur]. [...] Yıpranmış evrakın da ileride lüzumu olacağı düşüncesiyle başka bir yere [aktarılmış], bunların dışında mülga ocaklara dair eski defter ve evrak bulunduğu ve ihtiyaç olmayacağından bunların yakılarak imha edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu teklif 10 Mayıs 1845 tarihinde yayımlanan irade ile kabul edilmiştir. (s. 42).

1845'te arşiv belgelerine ilişkin yaşanan bu olumlu gelişmeleri, bir sonraki yıl yaşanan üst düzey bürokratik girişimler izlemiştir. Tanzimat'ın en önemli figürü olan Mustafa Reşid Paşa ve dönemin Maliye Nazırı Safvetî Paşa'nın girişimleri ile 9 Kasım 1846'da bir Padişah İradesi yayımlanmış ve devletin resmi evraklarını korumak ve saklamak adına amir bir kurum olarak *Hazîne-i Evrâk Nezâreti* kurulmuştur. (s. 42). Yeni kurulan nezarete bina olarak da Bâb-ı Âlî'de bulunan Meclis Dâiresi'nin karşısındaki arsa seçilmiş, İsviçreli Mimar Gaspere Trajano Foscati tarafından yapımına başlanan iki katlı bina 1 yıl 3 ay içinde tamamlanarak Şubat 1848'de tamamlanmıştır. Ünal, daha sonra nezaret binasının bakım, onarım ve çevre düzenlemesine dair o dönemde yaşanan gelişmelerin izlerini belgelerden sürmüştür. (s. 51-61). Sonraki bölümde ise arşivin fiziki sınırlarının artmasına bağlı olarak yaşanan gelişmeler söz konusu edilmiştir. Yine Bâb-ı Âlî sınırları içerisinde bulunan Cevad Paşa Kütüphanesi arşiv deposuna dönüştürülmüş ve uzun yıllar arşiv deposu olarak kullanılmıştır. (s. 60-63). Arşivin geçirdiği bir başka dönüşümse personel sayısının artması ve insan kaynakları konusunda yaşanan gelişmelerdir. Ünal'ın tespitlerine göre ilk Hazîne-i Evrâk Müdürü Hüseyin Muhsin Efendi'dir. (1846-1854). Sonrasında yerine Nuri Efendi getirilmiştir. (1854). Nuri Bey'in bu görevine 1860'tan sonra Mehmed Tahir Bey gelmiştir. Tahir Bey'i izleyen Abdülatif Bey dönemi ise 1864'ten 1881 yılına kadar 17 sene sürmüştür. Ünal daha sonrasında Hazîne-i Evrâk'ın kuruluşundan erken Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar (1846-1931) arşivi idare eden 13 kişiyi bir tablo hâlinde sunar. (s. 70). Birinci bölümün önemli bir kısmı ise arşivdeki tasnif faaliyetlerine ayrılmıştır. Ünal'ın tespitlerine göre arşivde ilk tasnif faaliyetleri Defterhâne'deki belge ve defterlerin Hazîne-i Evrâk'ın kuruluşundan sonra buraya taşınması süreci ile başlamıştır. Ünal, tasnif faaliyetlerinin ilk kısmını 1847-1892 arası dönem olarak gruplandırır. Ünal,

bu dönemlendirmesinde muhtemelen devletin arşiv hizmetleri konusundaki üst düzey karar metinlerini dikkate almış olmalıdır. Yine devletin arşiv belgelerini yönelik tespit, tasnif ve nakil işlemleri ile daha alt detaylı süreçleri bu bölümde işlemiştir. (s. 72-93). Ünal, tasnif hizmetlerin ikinci dönemi olarak adlandırdığı dönemi ise 1892'den başlatır ve devletin yıkılışına kadar götürür. Bu dönemde arşive nakledilen evrakların ne şekilde tasnif edileceğine dair ilk talimatlar da yayımlanmaya ve uygulanmaya başlanmıştır.

Devletin özellikle bu dönemde dış siyaset konularındaki sıkışıklığı ve yoğunluğu zaman zaman arşive yönelik ilgisinin azalmasına yol açsa da, anlaşılan o ki, tâlî bir gündem olarak arşiv vesikalarının durumu ve muhafazası, devletin gündeminde kendisine çok sık yer bulan hususlar olarak göze çarpmaktadır. II. Meşrutiyet sonrası dönemde ise Osmanlı'nın geçirdiği paradigma değişikliğinden nasibini alan ilk kurumlardan birisi Hazîne-i Evrâk olmuştur. İlk önce *Yıldız Sarayı Evrakı*'nın tasnif ve nakli konusunda bir komisyon kurulmuştur. (1909-1920) (s. 98). Yıldız Sarayı Evrakı'nı Topkapı Sarayı Evrakı izlemiştir ki bu dönemde son Vakânüvis Abdurrahman Şeref Bey ve akademik bir çevre olarak *Târîh-i Osmanî Encümeni* çevresinin karar ve yorumları dikkat çekmektedir. (s. 105-122). Ünal sonraki kısımlarda ise Hazîne-i Evrâk dışında kalan Nezâret, Kurum, Vilâyet ve Taşra arşivlerinin geçirdiği seyri uzun uzun ele alır. Bu arşivlerden en önemlileri olan *Hariciye Arşivi* (s. 132-149), *Dâhiliye Nezâreti Arşivi* (s. 149-152), *Defterhâne-i Âmire Arşivi* (152-156), *Mâlîye Hazînesi* (157-166), *Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti Arşivi* (s. 166-172), *Adliye ve Mezâhib* (s. 172-176), *Meşihât Arşivi* (s. 176-179), *Ticâret Nezâreti Arşivi* (s. 180-183), *Posta ve Telgraf Nezâreti* (s. 183-185), *Seraskerlik /Harbiye Nezâreti ve Harp Tarihi Şubesi (ATASE)*, (s. 185-194) *Hazîne-i Hâssa Arşivi'nin* (s. 194-201) tarihsel süreç içerisinde geçirdikleri fiziki ve bürokratik gelişmeler burada detaylı şekilde incelenmiştir. Osmanlı başkenti İstanbul dışında kalan vilayetlerde yani taşrada biriken arşiv malzemesi de yine tarihsel arşivler bağlamında büyük bir yekûn teşkil etmektedir ve kitapta bu oranda kendisine yer bulmuşlardır. (s. 203-229).

Arşivciliğimizin Yüz Yılı isimli çalışmanın ikinci bölümü ise erken Cumhuriyet Dönemi arşivcilik faaliyetleri ve arşivler konusunda devlet bürokrasisi nezdinde meydana gelen gelişmeleri konu edinmektedir. 1923-1945 arası yaklaşık çeyrek asırlık bu dönemin daha ilk yıllarında Cumhuriyet, pek çok alanda olduğu gibi arşivcilik alanında da Batı'nın aldığı mevcut mesafeyi arşivler üzerinden yakalamaya çalışmıştır. 1923'ün ilk aylarında 1 Mart 1923'te arşivler, *Mahzen-i Evrâk Mümeyyizliği* olarak yenilen teşkilatlandırılmıştır. (s. 231). Bu dönemde Mümeyyizlik, *İcrâ Vekilleri Heyeti Riyâseti'nin Kalem-i Mahsûs Müdürlüğü* altında konumlandırılmışlardır. Başbakanlığın ana teşkilat şemasına doğrudan bağlı olarak tesis edilen arşivin bu yapısı, sonraki yıllarda pek çok kez isim değişikliğine maruz kalsa da Başvekâlet'e olan doğrudan bağı, kopmamış, bu yapısı aynı şekilde muhafaza edilerek korunmuştur. Yine bu dönemde Mahzen-i Evrâk Mümeyyizliği'nin ana görevlerine dair bir de talimatname çıkarılmıştır. *Mahzen-i Evrâk Mümeyyizliği* iki yıl kadar sonra, yine bir başka bakanlar kurulu kararı ile ilk olarak *Hazîne-i Evrâk Mümeyyizliği*'ne (1925) (s. 237), bu karardan 12 yıl sonra *Arşiv Dairesi Umum Müdürlüğü*'ne (1937) (s. 245) 1943'te ise *Arşiv Umûm Müdürlüğü*'ne (1943) (s. 248) dönüştürülür. 1982 yılına

kadar aynı isimle faaliyet gösteren arşivler, 1984 yılında çıkarılan bir kararname ile *Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü*'ne dönüştürülür. (s. 249).

Ünal sonraki kısımlarda arşivde görev yapan personelin istihdamı üzerinde durur. Ünal'ın kitabında belirttiğine göre daha 1932 yılının sonlarından itibaren arşivde görev yapan belge tasnif heyetleri “*her yıl bütçede onaylanmak koşuluyla tarihî vesikaları okuyup özetleyebilen kişilerden oluşturulan sözleşmeli personel vasıtasıyla yürütülmüştür*”. (s. 252). 1923'te 5'e kadar düşen personel sayısı ise 1939 yılı sonlarında 44'e çıkarılmış ve tasnif faaliyetleri hızlanmıştır. (s. 252). Ünal, arşivde görev yapan personellerin tarihi kısmında ilk olarak arşivde görev yapan idarecilerin biyografilerini verir. (s. 264-276). Ancak kitabın girişindeki sınırlamadan ötürü en son ele aldığı üst düzey yönetici 1942'de göreve getirilen Kenan Tuna'dır. İdarecilere dair biyografik kısımlardan sonra eserde arşivlerde görev yapan personelin çalışma şartları ve nitelikleri ele alınmıştır. Erken dönemlerde bu personelden Resmî ve Tarihî Evrak Tasnif Heyeti Personeli olarak bahsedilmektedir ki bunlar *arşiv tasnif şefi, arşiv tasnifçisi, kâtib, telhis memuru, eski metinler telhisçisi, arşiv depo muhafızı, mümeyyiz, müvezzi, şef, memur, mücellit* gibi kimselerdir. 1930'ların başlarında sayıları 5-10 arasında değişen arşiv çalışanlarını sayısı, 1939 yılında 44'e ulaşmıştır. (s. 316). Ancak bu personel genellikle sözleşmeli olarak görev yapmakta, tasnif ettikleri belge sayısına ve işin niteliğine göre de aldıkları ücretler değişmektedir. 1941 yılında arşivde görev yapan 14 kişi 90 lira maaş alırken 5 kişi 75 lira, 14 kişi ise 60 lira maaş almaktadır. (s. 320). 1943'te ise daha sistematik bir görünüme kavuşan personel rejiminde, arşivde görev yapan memurlara sırasıyla *umûm müdür, umûm müdür mu'âvini, arşivist (ihtisas mevki), şef, arşiv memuru* gibi isimler verilmiştir. (s. 325).

Kitabın sonraki kısımlarında Osmanlı arşiv vesikalarının Cumhuriyet döneminde saklandığı depo ve binaların tarihlerinden, buralarda yapılan tadilat, tamirat, değişiklik ve tefriştan bahsedilmektedir. (s. 337-384).

Kitabın ele aldığı bir diğer konu da kamuoyunda sıkça sözü edilen ve politik tartışmalara sebep olan Mayıs 1931'de Bulgaristan'a satılan arşiv belgeleridir. Bu konuya dair kitaptaki önemli noktaları burada alıntulamakta yarar var: Ünal'ın dönemin gazetelerinden aktardığına göre:

1929 yılında Maliye Vekâletinden İstanbul Defterdarlığına lüzumsuz evrakın satılması yönünde emir gönderilmiştir. Bunun üzerine çeşitli dairelerden belirlenen üyelerin katılımıyla, “Evrâk-ı Metrûkenin Tasfiyesi Komisyonu” kurulmuş ve Komisyona da mütehasıs sıfatıyla Tapu Kuyûd-ı Kadîme mümeyyizlerinden Nev'i Bey, başkan tayin edilmiştir. Komisyon üyeleri arasında Münâkale Kalemî Mümeyyizi Rıza, tetkik memurlarından Kâzım ve Hidayet, Maliye tasfiye mümeyyizlerinden Halit Beyler yer almaktaydı ki (Halit Bey bu olayın tahkikatından altı ay önce vefat etmişti.) bu memurlar, Mayıs 1931 tarihinde Tapu Kuyûd-ı Kadîmesinin Ankara'ya naklinden dolayı orada bulunmaktaydılar. Komisyon tarafından Maliye Hazîne-i Evrâkında yapılan inceleme, 2 senede tamamlanmış ve sonucu hazırlanan mazbatayla Maliye Vekâletine bildirilmiştir. Vekâlet, bunun üzerine talimat vererek lüzumsuz evrakın satılmasını uygun görmüş, ayrıca bakkal ve benzeri yerlerin eline geçmemesi için ihaleyi alan kişinin evrakı yurt dışına çıkarmasını şart koşmuştur. Ancak lüzumlu ve lüzumsuz diye ayrılan evrak, birbirine öyle karışmıştır ki birçok önemli vesika, hurda kâğıt statüsüne sokularak satış için ihale edilecek gruba dâhil edilmiştir. Zira çoğunluğu Maliyeye ait olmasına rağmen bu evrak,

Tanzimat'tan sonra muhtelif dairelerden gelen vesikaların da burada toplanmasıyla çeşitlenmiş ve çoğalmıştı. (s. 383).

Belgelerin satılması sürecinde şartnamenin de gereği olarak söz konusu belgelerin ülke dışına çıkarılması istenmiştir.

Yapılan pazarlık usulü ihale, okkası 3 kuruş 12 paraya Müteahhit İzzet Halim Bey, M. Takfor-yan ve ortaklarında kalmış; 12 Mayıs tarihinden itibaren kendilerine 50 bin küsur okka (200 balya-yaklaşık 60 ton) evrak, teslim edilmeye başlanmıştır. Evrak Mahzeni'nden çıkartılan vesikalar, müteahhit adına bir Musevi tarafından alınmış ve İsviçreli Berger ailesine 1.625 lira karşılığında teslim edilmiştir. (383). Tarihî evrak, Sirkeci'den vagonlarla yola çıkartılmış ve aynı gün Bulgaristan'a gönderilmeye başlanmıştır. Evrakın Bulgaristan'a nakledilmesinin iki sebebi vardır; birincisi ihale şartnamesinde yer alan yurt dışına çıkartılması gerektiği hususu, ikincisi ise Bulgaristan'da bir kâğıt fabrikasının bulunmasıdır. Bu fabrika öteden beri kâğıt üretimine mahsus malzemeyi yani paçavra ve kâğıt kırpıntılarını civar memleketlerden toplamaktaydı. İstanbul'un kırpıntı ve paçavracılarının başlıca müşterisi de söz konusu Bulgar fabrikası idi. (s. 383).

Dönemin önce gelen tarihçilerinden Muallim Cevdet ise bu vahim gelişmenin engellenmesi adına dönemin Başbakanı İsmet İnönü'ye mektup yazarak yardımını istemiştir. Zira saklanmasına lüzum kalmayan evrak konusu çok netamelidir ve yoruma açıktır. Cevdet'in:

Paşa hazretleri, edebî, askerî, bahrî, mali, fennî, ticarî, siyasi, hukuki, sînâî tarihimizin bütün vesikalarını asırlardan beri saklayan 25 kubbeli Sultanahmet Hazîne-i Evrâkı faciasını gazetelerde okumuşsunuzdur. Memur komisyonun Defterdar Bey'de mahfuz tezkiresine göre lüzumsuz zannedilen vesikalar satılığa çıkarılmış ve daha birçok defterlerin de imhasında mahzur olmadığı dercedilmiştir. Komisyon ilmî, medenî, harsî noktai nazar değil, (muamelei resmîyeye yaramak ve yaramamak itibarıyla) evrâkı faideli ve faidesiz diye ayırmıştır. Rivayete göre dört yüze karış sandık ve balyeler dolusu vesikaları okkası üç kuruştan Bulgar tüccarına satmıştır. Demek ki Türkiye'nin en zengin Hazîne-i Evrâkının nısfı imha edilmiştir. (s. 384).

şeklindeki tepkisi kısa süre sonra tüm kamuoyuna yayılmıştır. Tepki gösterenlerden birisi de Darülfünûn hocalarından Fuad Köprülü'dür. Köprülü gazeteye verdiği bir röportajda konuya sahip çıkmıştır.

Hazîne-i Evrâka bir tarihçi bin müşkülâtla girerken bugün aynı yerdeki evrakın yok bahasına satılması çok acınacak bir hâldir. Tarihî vesikalar küreklerle toplanarak balya yapılmış ve bu balyalardan 200'ü Bulgaristan'a gitmiştir. Bunu satanlar –boş kâğıtlardır, ehemmiyetsizdir diyorlar. Şu hâlde boş kâğıt yerine memleketin tarihî vesikaları satılmıştır. Bu ise çok büyük bir cürümdür. Sebepleri hakkında müddeiumûmilik, alâkadar vekâletlerin ehemmiyetle alâkadar olması, faaliyete geçilmesi lazımdır. Çünkü bu bir memleket meselesidir. (s. 389).

Basında bu konuda çıkan haberler üzerine Maliye Bakanlığı bir komisyon kurmuş, İstanbul'da tahkikata başlamıştır. Evrakın satılması ile ilgili olarak sorumluluğu olan memurlar Maliye Teftiş Heyeti Reisi Adil Bey tarafından sorgulanmışlardır. (s. 392). Bulgaristan'a satılan evraklar ile ilgili Bulgaristan'da tutulan kayıt ve raporlar ise şu şekildedir:

- 1) Bunların büyük bir kısmı yırtılmış, pis, tozlu, güveler tarafından zarar görmüş vs. 22 ton civarında her biri 200 kilonun üzerinde olan, yüzden fazla balya içinde düzensiz bir şekilde bağlanmış İstanbul'daki Osmanlı arşivine ait belgeler olduğu tespit edilmiştir.
- 2) Balyalardan birisinin yüzeysel bir inceleme sonucunda, bunların gerek Türk tarihi ile ilgili olsun gerek bizim tarihimizle ilgili olsun değerli malzeme teşkil ettikleri anlaşılmıştır. (s. 394).

Daha sonra mecliste de uzun tartışmalara sebep olan bu evrakla ilgili Türkiye Cumhuriyeti gereken girişimlerde bulunmuş, ilgili evrakın önemli bir kısmı sayılabilecek 53 çuvalı Nisan 1932'de Türkiye gümrüklerine teslim edilmiştir. (s. 396-397). Bulgaristan'dan geri alınan evrakların tasnif işlemleri ise 1939 yılında tamamlanmıştır. Buna göre:

Bulgaristan'dan 53 çuval olarak iade edilen, incelenmek ve tarih konulmak üzere Tasnif Heyetine 45 çuval şeklinde sunulan vesikaların işlemleri, 27 Ekim 1939'da tamamlanmıştır. 28 Kasım 1939 tarihli bir Tasnif Heyeti raporundan anlaşılacağı üzere; Bulgaristan'dan 1932 yılında getirilen evrak üzerinde Başvekâlet Arşiv Dairesi Müdürlüğüne yapılan tasnif çalışmaları, 1939 sonlarında tamamlanabilmiştir. Raporda, 45 çuval (18 sandık) içerisindeki evraktan tarihlenmiş olanların 59.000 adet olduğu, bunlardan ilkinin h. 940 (m. 1533-1534) ve sonuncusunun h. 1330 (m. 1911-1912) senelerine ait olmakla birlikte çoğunluğunun h. 1260-1290 (m. 1844-1874) yıllarına denk geldiği belirtilmektedir. Tekrar incelenen 5 sandık dağınık ve yıpranmış evrak arasında ancak 10.100 kadarı ele alınabilecek durumdadır. Tarihlenen evrakın çoğunlukla Rumeli'ye ait olup aşar, vergi, tapu, esham faizleri, makbuzlar, ilmühaberler, mübayaalar, timar, zeamet ve ruznamçeler gibi maliyeye dair yazılardır. Hücet, beratlar ile adedi 460'a ulaşan askerî, mali, vakıf ve nüfus defterleriyle çeşitli devlet dairelerine ait hususlara dair işarlar ve tebliğler de bulunmaktadır. Tasnif Heyeti şeflerinden Fethi Umar ve emrindeki memur bu minvalde sundukları raporunu, "69.100 adet evrak içinden ancak 15 kadar dikkati çekecek mahiyette vesika çıkmıştır." ifadesiyle tamamlamaktadır. (s. 400-401).

Ünal, ikinci bölümün dördüncü kısmından itibaren, Cumhuriyet döneminde farklı kurum ve kuruluşlarda bulunan arşiv vesikalarının nasıl arşiv müdürlüğüne devredildiği ve hangi tasnif işlemlerine tabi tutuldukları konusunu işlemiştir. Tanzimat öncesi dönemde devletin Bâb-1 Âsâfî, Bâb-1 Defterî, Bâb-1 Seraskerî, Bâb-1 Meşhât ve Divân-ı Hümâyûn gibi devletin ana kurum ve kalemlerinde kümelenen evraklar, Tanzimat sonrası dönemde nezaretlerin çatısı altında birikmeye başlamıştır. Söz konusu Tanzimat sonrası evrakların tasnif ve tariflemesinin yapılması, Tanzimat öncesi döneme göre kısmen kolaydır ve öyle de olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında o zamanlı adıyla Mahzen-i Evrak Mümeyyizliği olan arşiv yönetimi, Osmanlı bakiyesi olan ve Cumhuriyet'e devredilen kurum ve kuruluşlara resmî yazılar yazarak ellerindeki arşiv malzemesini toplamaya girişmiştir. Tabi bu konudaki karar ve girişimlerinde her daim TBMM'nin kararları belirleyici olmuştur. Ünal, Kasım 1923 tarihli meclise sunulan imzasız bir raporu alıntılararak devletin arşiv politikasını özetler:

Hazine-i Evrakı gezdim ve gördüm. Anladığımız göre devlet meselelerinin esas kararlarını teşkil eden vesikaların hâlihazırda Sadâret, Hâriciye, Dâhiliye ve Şûrâ-yı Devlet evrak

mahzenlerinde mevcut olması lazım gelir. Hatta bu vesikalardan bir kısmının, bilhassa Mütâreke târîhinden sonraya ait kısmının, incelenip ayıklanarak Hükûmet merkezinde kurulması şart olan Hazîne-i Evrâka bulundurulması gerekir. Çünkü bu vesikalar, cârî meseleler için bugün ve yarın kaynak niteliğinde olacaktır. Bununla birlikte Mütâreke'den evvelki yazışmalar içinde değerlendirilmesi gereken vesikaların da bulunması ihtimali vardır. Bunların da peyderpey Hükûmet Hazîne-i Evrâkına sevki gerekecektir. (s. 404).

Devletin yukarıda belirtilen arşiv politikasını uygulamak gayesiyle de farklı isimlerde tasnif komisyonları kurulmuştur. Bu komisyonlar sırasıyla *Başvekâlet Resmî ve Tarihî Evrak Tasnif Heyeti*, *Vesâik-i Târîhiyye Tasnif Heyeti*, *Talim ve Terbiye Dairesi Tasnîf-i Vesâik Komisyonu* gibi heyetlerdir ve bu komisyonların üye sayıları ile çalışma süreleri her sene çıkarılan Bakanlar Kurulu kararnamelemleri ile belirlenmektedir. *Vesâik-i Târîhiyye Tasnif Heyeti*'ne 1921-1924 yılları arası Ali Emîrî, 1924-1926 yılları arasında ise İbnülemin Mahmud Kemal başkanlık etmiştir. Talim ve Terbiye Dairesi Tasnîf-i Vesâik Komisyonu ise daha çok maarif ve eğitim konularına yönelik bir evrak tasnifini amaçlamış, belgelerin tarihin anlatılıp yorumlanmasındaki eğitsel yönü üzerinde durmuştur. (s. 411). 1927-1937 yılları arasında yapılan tasnif işlemleri ise Hazîne-i Evrâk Müdür Muavinliği çatısı altında yürütülmüştür ki bu dönemde Şûrâ-yı Devlet başta olmak üzere pek çok kurumun Osmanlı dönemine ait evrakının devir teslim ve tasnif işlemlerine başlanmıştır. (s. 415). Ünal, bu bölümde yine Bahriye ve Tophane mahzenlerinde mevcut evrakların da durumlarına dair tespit, değerlendirme ve yazışmaları alıntılanmıştır. (s. 421). İlginç olan bu dönemde evrakların adetle değil ton hesabıyla ölçeklendirilmesidir. Mesela Tapu ve Ayasofya mahzenlerindeki evrak 400 sandık, Tophane Evrak Mahzeni'nde duran Millî Müdafaa Vekâleti'ne ilişkin evrak ise 50 ton civarındadır. 1930'lu yıllarda ise tasnif heyetlerinin başında Muallim Cevdet bulunmaktadır. *Başvekâlet Resmî ve Tarihî Evrak Tasnif Heyeti*'nin 1932-1937 arasında Adliye, Askeri, Bahriye, Belediye, Dâhiliye, Darphane, Evkaf ve Hariciye gibi konularda tasnif ettiği evrak sayısı ise yaklaşık 216.250'yi bulmuştur. (s. 443). 1937-1943 arası dönemse Arşiv Dairesi Müdürlüğü dönemi olarak Ünal tarafından kesitlendirilmiştir. Bu dönemin en önemli figürü Maarif Vekâleti tarafından ülkeye davet edilen Macar bilim adamı ve Türkolog Dr. Lajos Fekete'dir. Fekete dünyadaki evrensel arşiv çalışmalarının nasıl yapıldığı ve bunların Türkiye arşivlerine uygulanabilirliği üzerine iki farklı detaylı raporu bakanlığı sunmuştur. Provenance sistemi denilen bu sistem, evrakların üretildiği birim ve kalemlere göre kodlanmasını esas alan bir sistemdir. O andan itibaren arşivlerde telhis yani özetlemeden ziyade evrakları çürümeden kurtarma adına öncelikle temizleme, provenance sistemine göre kodlama ve tarih sırasına sokma işlemi başlatılmış ve bu yöntemle milyonlara varan evrak tasnif edilmiştir. (s. 444). Arşivcilik alanındaki bu paradigma değişikliği, dönemin basınında da olumlu anlamda geniş yankı bulmuştur. Fekete'nin belirlediği usul ve esaslara riayet edildiği 1938 senesinde bir yıllık süre zarfında 2.3 milyon evrak temizlenmiş ve kodlanarak tarih sırasına sokulmuş, iş ve işlem hacmi önceki dönemlere göre yaklaşık elli kat kadar artmıştır. (s. 460). Yukarıdaki rakam 1939'da, 2.7 milyona, 1940'ta 2 milyona, 1941'de 3.1 milyona, 1942'de ise 3.3 milyona ulaşmıştır. 1943 sonrası dönemde kurumun adı Arşiv Umum Müdürlüğü'ne dönüşmüş, temizleme,

kodlama ve tarihleme işi yavaşlatılarak yeniden özetleme işlerine ağırlık verilmiştir. Fekete'nin açtığı yol belli ki arşiv yönetimine yapılan iş hacmi bakımından epey bir nitelik ve mesafe kazandırmıştır ki bu sayı 15.5 milyon civarındadır. (s. 475).

Ünal, araştırmasının sonraki bölümünde arşivde gerçekleşen tasnif faaliyetlerini yıl temelinde anlatmaya devam etmiş, kurumun performans cetvelleri üzerinden yıl bazında gerçekleşen özetleme, kodlama, tarihleme gibi işlere dair istatistikleri tablolar hâlinde sunmuştur. Yine umum müdürlük ile devlet bürokrasisi arasındaki arşivi ilgilendiren yazışma metinlerini de burada zikretmiştir. Tasnif iş ve işlemlerinin temposu personel rejimi ve istihdamı ile doğrudan ilişkili olduğu için arşivde görev yapan memur ve diğer yardımcı personellerin isimleri, görevleri ve özlük süreçlerine dair gelişmeler de yine ilk elden kaynaklarla ortaya konmuştur. (471-480). İlerleyen bölümlerde arşiv kataloglama süreçlerine ayrılmıştır. Dönemin uzman personeli, telhis etme, yani özetleme işlerinde öncelik sırasını içerik yönünden önde gelen defter ve evrak koleksiyonlarına ayırmıştır ki bu da gayet makul bir tercihtir. Kaba tasnifi yapılan ilk evrak külliyatı Dâhiliye Nezareti'nden kalanlardır. (s. 480-486). 1939-45 yılları arasında ise Hatt-ı Hümayûn denilen ve padişahın tüm Osmanlı ülkesini ilgilendiren majör kararlarına dair evrak serileri tasnif edilerek kataloglanmıştır. (s. 486-491). Hat koleksiyonlarını, Osmanlı'nın klasik dönem arazi vergi ve tapu kayıtları olan Tapu Tahrir Defterleri'nin tasnifi izlemiştir. (s. 491-494). Devletlerarası siyasi anlaşma metinleri olan muâhede metinleri de yine erken dönem tasnif edilen evraklar arasındadır. (s. 494-500). Ünal, sonraki alt başlıklarda ise yine değişen tasnif paradigmasının detaylı tarihçesini vermiştir. Burada sırasıyla 1921-1924 arası Ali Emîrî Efendi'nin tasnif faaliyetleri (s. 500-503), 1924-1932 İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın tasnif faaliyetleri (s. 503-505), 1932-1934 Muallim Cevdet'in Tasnifi (s. 505-509), 1934-1937 Kamil Kepecioğlu'nun Tasnifi (s. 510-511) ve 1937 sonrası dönemde ise Lajos Fekete'nin (s. 511-517) tasnifleri ele alınmıştır. Kitabın son bölümleri ise arşivin Cumhuriyet'in ilk yılları boyunca diğer kamu kurumları ile girdiği resmî ilişkiler, resmî belge ve rapor talepleri ile (s. 521-531), *ilmî ve şahsî* araştırma faaliyetlerine ayrılmıştır (s. 532-554). Yine son bölümlerde arşivin iç işleyişini ilgilendiren ve belgelerin nasıl ele alınacağına dair detayları belirleyen Tasnif Talimatnameleri incelenmiştir. Bu talimatnamelerin içerik bakımından, arşivde hâkim olan idari ve yönetsel yapıya bağlı olarak zaman zaman ufak tefek değişiklikler gösterebilir de arşivdeki çalışmaların her geçen gün daha bilinçli bir şekilde yapıldığı yine talimatnamelerden anlaşılmaktadır. (s. 555-568). Saklanması gerek duyulmayan ve imha edilmesi gerektiği düşünülen evraklarla ilgili geçmişten günümüze alınan kararlar ve bu konudaki mevzuat çalışmalarının izleri de yine Ünal tarafından, devletin kararnamelelerinden sürülmeye çalışılmıştır. (s. 569-574). Sonuç kısmında ise Ünal, araştırmasından çıkardığı sonuçları ve kitabın genelini kısaca özetler. (s. 601-617). Kitabın kaynakçı kısmında ise metin yazımında yararlanılan arşiv belgeleri ve araştırma eserleri gruplar halinde sıralanmıştır ki bu da eserin kapsamlı bir araştırma süreci sonucunda kaleme alındığını göstermektedir. (s. 619-637)

Kitabın ana başlığı ile kapsadığı tarihler 1846-1945 şeklinde ifade edilmiş olsa da Ünal çalışmasında 1988 yılında Ankara'da Devlet Arşivleri Yerleşkesi ile 2013

yılında inşaatı tamamlanan İstanbul'daki Osmanlı Arşivi Külliyesinin açılışlarından (s. 381) ve Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğünden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişle birlikte kurulan Devlet Arşivleri Başkanlığının kuruluş sürecine de değinmektedir. (s. 617) Ayrıca bunun yanı sıra 11 Numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin verdiği yetki ile bünyesinde arşiv malzemesi bulunan ve müstakil olarak arşivcilik faaliyeti yürüten ATASE, Deniz Müzesi Arşivi gibi arşivlerden devralınan belgelerin intikallerine (s. 194), temel arşiv koleksiyonlarından olan tahrir defterleri serisinin bütünlüğünü temin etmek amacıyla Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü ile Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü arasında 2016 yılında yapılan protokol çerçevesinde söz konusu defter görüntülerinin karşılıklı olarak kurumlarda hizmete sunulması (s. 582-583) ve günümüzde defter ve belge sayıları hakkında nicel veriler (s. 479, 491, 493, 579) çalışmanın farklı yerlerinde zikredilerek bir anlamda çalışmanın Cumhuriyetimizin 100. yılını kutlamaktan büyük bir kıvanç duyduğumuz 2023 yılına kadar gerçekleştirilen arşiv çalışmalarına da köprü attığı görülmektedir.

Sonuç olarak, Ünal'ın *Arşivciliğimizin Yüz Yılı (1846-1945)*, isimli eseri bu haliyle Türkiye'de arşiv ve arşivcilik konusunda ele aldığı döneme dair yapılan en kapsamlı descriptive (betimleyici) çalışmadır. Osmanlı Devleti'nde arşiv fikrinin kurumsallaşmasının başlangıç tarihi sayılan Hazîne-i Evrak'ın kurulmasından (1846) Türkiye'nin çok partili hayata geçiş yıllarına kadar geçen 100 yıllık süreyi kapsayan bu eser, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi evraklarını yetkin ve titiz bir şekilde kullanan, kendisinden sonra yazılacak çalışmalara da öncülük etmesi muhtemel güçlü bir çerçeve metindir. Aynı zamanda Devlet Arşivleri Başkanlığı'nın uzun süredir de en üst düzey idareciliğini yapan Ünal, idareci olarak geçirdiği bu sürenin akademik olarak semeresini bu eser vasıtasıyla vermiş gözükmektedir. Ancak 1946'dan 2023'e kadar geçen süre içerisinde de yine devletin iç ve dış siyasasının, idari, iktisadi ve kültürel gündeminin yolu bir şekilde arşivle kesişmiştir.

Türkiye siyasi tarihinin geçirdiği evrelerin detayları da yine arşivlerden okunabilmektedir. Arşivin yukarıdaki büyük temalar başta olmak üzere kendi iç işleyişinin de hikâyesi yine ilginç konu başlıklarıdır. Söz gelimi çok partili hayata geçişten günümüze yaşanan devlet nezdindeki arşiv algısı, devletin arşiv politikaları, Ermeni sorununun dış kamuoyunda yarattığı baskının arşivlere yansması, arşivlerde meydana gelen fiziki değişiklikler, arşivlerin teknoloji ile kurduğu diyalogun tarihi, dijitalleştirme işlemleri, personel istihdam süreçleri, arşiv binası olarak kullanılan mekânların tarihi, dönemin siyasi konjonktürüne bağlı gelişen personel rejiminde yaşanan ve basına yansıyan olaylar, Türkiye'deki akademik ve kültürel kamuoyunu ilgilendiren farklı düzlemlerde arşiv kaynaklı yayınlar, bu yayınların geri dönüşleri vs. gibi farklı araştırma düzlemlerinde kaleme alınacak bir diğer metin de Ünal'ın bu çalışmasının tamamlayıcısı, mütemmim cüzü olacaktır. Ünal, bu çalışması ile 1846'dan günümüze arşivlere emek veren herkesi bir şekilde selamlamayı başarabilmiştir ve bu yönüyle takdiri hak etmektedir.